

JONAS ALGIRDAS ANTANAITIS

1941 M. BIRŽELIO SUKILIMAS IR JO REIKŠMĖ LIETUVOS VALSTYBINGUMO RAIDAI

Straipsnyje apžvelgiamos Lietuvos valstybingumo nuo pirmosios sovietinės okupacijos iki šių dienų problemos. Įvertinama 1941 m. Birželio sukilimo reikšmė. Glaustai aptariamasi krikščionybės skelbiamos vertybės, kurių pagrindu formavosi veržliausia žmonijos istorijoje visuomenė – Vakarų civilizacija. Lietuviai, priėmę krikščionybę, įsijungė į Vakarų civilizacijos erdvę, tačiau Lietuvos valstybingumo raida slopino ne tik patirtos okupacijos (ypač paskutinioji – sovietinė), bet ir savų politikų klaidos, padarytos po nepriklausomybės atkūrimo: buvo ignoruojamos Lietuvos šviesuolių (dr. A.Maceinos ir kt.) valstybės kūrimo idėjos, kurių šaknys – Katalikų Bažnyčios socialinis mokymas. Analizuojama socialinė-politinė padėtis Vakarų Europoje ir mūsų galimybės integruotis į ES. Atkreipiamas dėmesys į Vakarų civilizacijos raidoje bręstančią vertybių revoliuciją, formuojančią naują Vakarų civilizacijos tarpsnį – žinių visuomenę, mokslo erą. Keliamas uždavinys Lietuvos valstybininkams suspėti į šį istorinį vyksmą. Nepaisant patirtų nesėkmių, Lietuva turi gerų šansų: visuomenė yra dinamiška, jaunimas veržiasi į mokslus. Šiandien Lietuvai svarbiausia – jaunimo apsisprendimas siekti vertybių, kuriomis grindžiama žmonijos pažanga. Tam turime gerą pavyzdį – 1941 m. sukilėlių ryžtą.

2006 m. birželio 23-iąją minėjome Lietuvos tautos sukilimo 65-ąją sukaktį. Tada tauta pasipriešino okupantui ir nuplovė pažeminimą, kurį buvo patyrusi, kai Lietuvos vyriausybė be jokio pasipriešinimo leido Stalinui 1939 metų rudenį įkurti karines bazines, o 1940 metų birželį okupuoti visą Lietuvą. Vyriausybė ne tik nepasipriešino Lietuvos valstybingumo griovimui, bet ir nepaaiškino tautai, kas vyksta. Negana to, kariuomenės vadas generolas V.Vitkauskas iškilmingai sutiko ir sveikino okupacinę kariuomenę, Ministras pirmininkas A.Merkys įsakė suimti ir išduoti okupantui vidaus reikalų ministrą Kazį Skučą ir Saugumo departamento direktorių Augustiną Povilaitį, nors žinojo, kad jie niekuo nenusikalto. Sovietinė okupacija buvo netikėtas smūgis Lietuvos visuomenei, ji jautėsi išduota savos vyriausybės.

Tauta išliko nepalaužta – pradėjo reikštis aktyviausios patriotinės jėgos: jaunesnioji Lietuvos kariuomenės karininkija, Lietuvos šauliai ir jauni-

mas, susibūręs į visuomenines organizacijas. Iš jų veiksmingiausi buvo ateitininkai. Prie jų prisidėjo ir neorganizuotas jaunimas. Jaunųjų politikų ir karininkų iniciatyva 1940 m. spalio 9 d. Kaune buvo įsteigtas Lietuvos aktyvistų frontas (LAF) - politinė ir karinė organizacija,, kurios siekiai, pasak vieno iš LAF'o kūrėjų Leono Prapuolenio, buvo suvienyti tautą ir rengtis pasinaudoti neišvengiamai artėjančiu karu tarp Vokietijos ir Sovietų Sąjungos, palankiu momentu pakelti tautą į sukilimą, jam vadovauti ir perimti atsikuriančios valstybės valdymą. Buvo įsteigti LAF'o štabai Vilniuje ir Kaune.

Vilniaus štabo vadovu tapo majoras Vytautas Bulvičius, aukštos erudicijos strategas, 1939-1940 m. dėstęs karinius mokslus Vytauto Didžiojo universitete, o sovietams okupavus Lietuvą perkeltas į Vilnių, į sovietinės kariuomenės lietuviškojo pulko štabą. V.Bulvičius į valstybingumo atkūrimo veiklą įtraukė ne vien kariškius, tarnavusius lietuviškuosiuose sovietinės kariuomenės daliniuose, bet ir civilinius tarnautojus, atstovavusius lietuvių administracijai Vilniuje. Kadangi Vilnius buvo tapęs Lietuvos sostine, tai ir LAF'o Vilniaus štabui buvo skirtas pagrindinis vaidmuo rengiant sukilimą ir organizuojant atkurtos valstybės valdymą. Vilniaus štabas parengė detalų sukilimo planą, kur numatė panaudoti Lietuvos kariuomenės likučius, įtrauktus į Raudonosios armijos 29-ąją teritorinį korpusą. Tačiau Vilniaus štabą sovietinis saugumas susekė ir iki 1941 m. birželio vidurio suėmė daugumą jo narių. Po pusės metų V.Bulvičius ir septyni štabo nariai buvo sušaudyti Gorkyje, kiti įkalinti ilgam laikui.

Tad pagrindinis uždavinys rengti sukilimą ir jam vadovauti atiteko Kauno štabui; jo steigėjas ir vadovas buvo tuometinis Studentų ateitininkų sąjungos pirmininkas Pilypas Žukauskas-Narutis. Dalyvavęs slaptoje moksleivių ateitininkų veikloje, jis buvo sukaupęs gerą pagrindininko patyrimą; studentų organizacijos jam buvo patikėjusios vadovauti Studentų koalicijai, kuri buvo savotiška opozicija valdžiai dar esant nepriklausomai Lietuvai. 1940 m. rudenį į šią koaliciją stojo profesionalūs kariškiai, pašalinti ar patys pasitraukę iš kariuomenės ir atėję į universitetą. Nors į Kauno štabą įėjo įvairių pažiūrų žmonės, svarbiausią vaidmenį čia turėjo tie, kurie kritiškai vertino autokratinį prezidento Antano Smetonos režimą. Ryšius tarp Vilniaus ir Kauno štabų palaikė ekonomistas Leonas Prapuolenis, kuris buvo faktinis LAF'o politinis vadovas.

Lietuvos pasiuntinio Vokietijoje gen. štabo pulkininko Kazio Škirpos iniciatyva 1940 m. lapkričio 17 d. Berlyne buvo įsteigtas LAF'o vadovaujantis centras. Į jį įėjo daugiausia politiniai pabėgėliai, priklausę įvairioms

politinėms srovėms, o vienijo juos svarbiausias tikslas - „sutelkti visas aktyviausias tautos jėgas į LAFą už Tėvynės Lietuvos išlaisvinimą iš komunistinio sovietų jungo". Tiesa, tų „aktyviausių jėgų" Berlyne buvo tik keliolika žmonių. Iš LAF'o vadovaujančio centro Berlyne gaunama informacija buvo labai svarbi Lietuvoje veikusiam pagrindžiui. Tačiau šio centro kuriami planai ir programos buvo atitrūkę nuo tikrosios padėties Lietuvoje, todėl Lietuvos pagrindininkų siekiamis ir veiklai neturėjo žymesnės įtakos.

Karas prasidėjo 1941 m. birželio 22 d. ankstų rytą. Po keleto valandų Žaliakalnyje, senelių prieglaudos pastate LAF'o štabas priėmė sprendimą pradėti sukilimą. Apie 15 val. lietuvių, rusų ir vokiečių kalbomis prabilo trumpabangė sukilėlių radijo stotis Aleksote. Pasak P.Naručio, „LAF'o radijas sukėlė ir pagreitino paniką NKVD ir komunistų viršūnėse". FTos pačios dienos vakare sukilėliai be jokio pasipriešinimo užėmė ir pradėjo kontroliuoti strateginius Kaimo miesto objektus: centrinį paštą su telefono ir telegrafo stotimi, radijo stotį ir radiofoną, prezidentūrą, elektrinę. Birželio 23-iosios pusę dešimtos ryto LAF'o štabo įgaliotinis Leonas Prapuolenis Lietuvos Laikinosios vyriausybės (LLV) vardu per Kauno radiją paskelbė:

Susidariusi Laikinoji vėl naujai atgimstančios Lietuvos vyriausybė šiuo skelbia atstatanti laisvą ir nepriklausomą Lietuvos valstybę.

Prieš viso pasaulio tyrąją sąžinę jaunoji Lietuvos valstybė entuziastingai pasižada prisidėti prie Europos organizavimo naujais pagrindais.

Žiauraus bolševizmo teroro iškankinta lietuvių tauta ryžtasi kurti savo ateitį tautinės vienybės ir socialinio teisingumo pagrindais.

Po to buvo perskaitytas Lietuvos Laikinosios vyriausybės narių sąrašas, sugiedotas Lietuvos himnas. Šis pareiškimas ir kita informacija bei nurodymai buvo pakartoti keletą kartų. Buvo raginama:

Tautiečiai, saugokite visuomenės ir privatų turtą.

Darbininkai, organizuokite įmonių apsaugą.

Valstybės tarnautojai, saugokite savo įstaigas ir neišduokite jų dokumentų bei turto.

Lietuvos policininkai, savo gyvenamojoje vietovėje perimkite viešąjį saugumą į savo rankas.

Tauta su didžiuliu dvasios pakilimu sutiko šią ilgai lauktą žinią. Žmonės, daugiausia jaunimas, gausiai stoji į sukilėlių gretas. Ypač aktyviai

¹ P.Narutis, Tautos sukilimas, Oak Lawn, IL., USA, 1994, p. 314.

sukilėliai veikė Kauno mieste, siekdami apsaugoti tiltus ir kitus svarbius objektus, sustabdyti besiveržiančius į Šančius raudonarmiečius.

Sukilimo eigą istorikas dr. Sigitas Jėgelevičius apibūdina taip:

„Karo muziejaus bokšte 12 vai. suplevėsavo Lietuvos trispalvė, vėliavos atsirado prie daugelio Kauno namų. Kauno radijo pranešimas buvo viešas signalas sukilti. Birželio 23-ioji laikoma sukilimo pradžia, nors daug kur sukilėlių veiksmai prasidėjo dar birželio 22-ąją. Birželio 23 d. popiečių sukilimas prasidėjo Vilniuje. Pirmoji Trispalvė buvo iškelta prie Vilniaus universiteto. Vakarop miestas buvo sukilėlių rankose. Vilniuje dėl tautinės gyventojų sudėties sukilimas neįgavo tokių mastų kaip Kaune. Kariuomenėje sukilimas prasidėjo 22-23 dienomis, bet buvo gan stichiškas, nes areštuota daug lietuvių karininkų, o jų vietas užėmė rusai. Taip birželio 23 d. Lietuvoje prasidėjo visuotinė antisovietinė ginkluota akcija“².

Nors sukilimą rengė ir vykdė jaunimas, visa buvo atlikta labai profesionaliai, todėl šis sukilimas įeis į istoriją kaip viena sėkmingiausių tautos vadavimosi akcijų. Sukilimo sėkmę užtikrino:

- išlaikytas visiškas organizacijos slaptumas,
- staigūs veiksmai užimant strateginius objektus,
- veiksminga transporto arterijų ir strateginių objektų gynyba,
- priešui per sukilėlių užimtas ryšių priemones teikiama klaidinanti informacija.

Kaip kiekvienoje kovoje, Birželio sukilime neišvengta aukų: per keletą dienų sukilėlių žuvo daugiau nei per dvejus Nepriklausomybės kovų metus. Ar šios aukos nebuvo beprasmės? Į šį klausimą atsako dr. Arvydas Anusauskas, palygindamas, kiek kalinių išžudė besitraukiantys enkavedistai Lietuvos ir Ukrainos kalėjimuose. Jo nuomone, vien Kauno sukilėliai išsaugojo gyvybes beveik dviem tūkstančiams kalinių, o ir juos galėjo ištikti Telšių kalėjimo kalinių tragedija.

Pažymėtina, kad iš visų Sovietų Sąjungos okupuotų valstybių tik Lietuvoje buvo parengtas ir įvykdytas visos tautos sukilimas, kurio tikslas - atkurti nepriklausomą valstybę.

Galima teigti, kad sukilėliai užsibrėžtą pradinį tikslą pasiekė: paskelbtas nepriklausomybės atkūrimas, sudaryta Laikinoji vyriausybė, atkurta lietuvių administracija daugelyje vietovių anksčiau, nei į jas įžengė vokiečių kariuomenė. Tačiau galutinio tikslo nepavyko įgyvendinti. Vokietija

² S. Jėgelevičius, Birželio sukilimo brendimas ir jo prasmė, - 1941 m. Birželio sukilimas - tautos valios vykdymas, Kaunas: Atmintis, 2002, p. 85.

nepripažino LL Vyriausybės, visokiais būdais trukdė jai veikti, todėl po šešių savaičių ji buvo priversta savo veiklą suspenduoti. Didžioji dalis sukilimo vadovų išitraukė į antinacinę rezistenciją, daugelį iš jų naciai įkalino ir sunaikino.

Ką Birželio sukilimas davė Lietuvos valstybei ir jos žmonėms? Glaustą atsakymą pateikia dr. Adolfas Damušis, LAFo štabo narys, Laikinosios vyriausybės ministras: „Nors sukilimo sėkmė buvo trumpalaikė, bet jo reikšmė ir prasmė yra giliai įdiegta tautoje kaip tautos tvirtybės išraiška. 1941 metų Birželio sukilimas, nukreiptas prieš niekšybę, padėjo tautai atgauti pasitikėjimą savimi, išdegino žaizdą ir nuplovė gėdą. Gėda buvo apėmusi tautą, kai jos vadovai, nesuvokdami sovietų klastos, be pasipriešinimo prarado nepriklausomybę. Sukilėlių siekiai buvo taurūs, jiems nerūpėjo nei asmeninė nauda, nei praeities režimo atkūrimas, nei partinės varžybos, nei sąskaitų suvedinėjimas ir kerštas. Ginklas buvo pakeltas prieš moralinę ir fizinę vergiją, prieš sovietų melą pasauliui”³.

Nors sukilėliams nepavyko įtvirtinti nepriklausomybės, tačiau Birželio sukilimo poveikis Lietuvos ateičiai ir jos visuomenei buvo labai reikšmingas: žmonės suprato, kad jie patys turi spręsti savo valstybės reikalus. Buvo padėti tvirti valstybingumo ir pilietiškumo pagrindai. Valstybingumo siekis tapo neišsenkamu šaltiniu tolesnei ginkluotai ir neginkluotai rezistencijai, kuri per pusę šimto okupacijos metų išlaikė tautos laisvės troškimą ir atvedė ją į nepriklausomybę 1990 m. kovo 11-ąją.

Dar ir dabar, kai nuo Nepriklausomybės atkūrimo yra praėję 16 metų, galima išgirsti klausimus: ką mums duoda nepriklausoma Lietuvos valstybė? Ar ji padeda mūsų siekiams sukurti geresnį, prasmingesnį gyvenimą? Ieškodami atsakymų į šiuos klausimus, mėginkime atskleisti savo siekius ir kaip juos galime įgyvendinti, koks vaidmuo tenka mūsų visuomenei, taip pat ir valstybei.

Pateiksime glaustą apžvalgą, **kas mes esame, kaip formavosi mūsų išpažįstamos vertybės, kokioje aplinkoje gyvename.** Lietuviai, priėmę krikščionybę, įsijungė į Vakarų civilizacijos erdvę. Vakarų civilizacijos pagrindas - krikščionybės principai, būtent: visi žmonės, nepriklausomai nuo rasės, tautybės, socialinės padėties, lyties ir kitų skirtumų, yra lygūs

³ A.Damušis, Sukilimas - tautos tvirtybės išraiška, - *1941 m. Birželio sukilimas - tautos valios vykdymas*, p. 11.

ir kiekvienas už savo poelgius yra atsakingas prieš Dievą - Aukščiausiąjį Teisėją. Krikščionybė pirmoji tai atskleidė žmonijai. Krikščionybė iškėlė žmogaus transcendentinę vertę, skelbdama jo antgamtiškumą ir sielos nemarumą. Jokia kita religija ar filosofijos sistema neparodė tikresnio kelio, kaip žmonėms gyventi bendruomenėje, ir neiškėlė aukštesnių idealų, įprasminančių žmogaus gyvenimą. Krikščionybės priesakas „mylėk savo artimą kaip pats save“ įpareigoja žmogų kurti gėrį ir juo dalytis su kitais. Šis įpareigojimas yra viena iš svarbiausių paskatų iškilti veikliam ir kūrybingam gyvenimo būdui ir veržliai visuomenei, suvienijančiai skirtingų tautų ir rasų žmones.

Suprantama, kad krikščionybės išpažinėjai, siekdami įgyvendinti krikščioniškas vertybes, neišvengė klaidų. Istorijos raidoje šalia pozityvių idėjų, kaip taisyti tas klaidas, iškildavo reikalavimų iš viso atmesti krikščionybę ir jos skelbiamas vertybes. Tačiau nė vienas iš jų nepadėjo tobulinti visuomenės. XX amžiuje komunizmo ir fašizmo pastangos sukurti žemėje „rojų“, paneigus žmogaus transcendentinę vertę, baigėsi didžiule katastrofa, kuri paliko tragiškų padarinių ne vienos kartos gyvenime.

Nespėję atsikvošėti nuo išgyventų katastrofų, atsidūrėme naujų išbandymų - globalizacijos procesų - akivaizdoje. Globalizacijos ideologija, perėmusi iš krikščionybės visuotinumą principą, deja, atmetė svarbiausias vertybes, įprasminančias gyvenimą. Gyvenimas be prasmės, be tikslo - kelias į susinaikinimą. Susinaikinimo požymiai stipriai reiškiasi ir Lietuvos visuomenėje: pirmaujame Europoje pagal savižudžių ir kalėjimų skaičių, vis giliau grimztame į alkoholizmo ir narkomanijos liūną, nebeskiriame ribos tarp gėrio ir blogio, nusikaltimai tampa gyvenimo norma ir t.t.

Krikščioniškųjų Vakarų globalizacijos procesai sukėlė atoveikį musulmoniškuose Rytuose. Šio atoveikio padarinys - islamiškasis fundamentalizmas, kuris fanatizmo mastais pranoksta tamsiausius žmonijos istorijos laikus, nes jo svarbiausias tikslas - sunaikinti „šėtono apsėstą“ Vakarų civilizaciją. Praėjusiame amžiuje svarbiausi pasaulio konfliktai vyko vienos, būtent Vakarų civilizacijos erdvėje, o XXI amžiuje iškyla pavojai dėl bręstančių konfliktų tarp skirtingų civilizacijų, tiksliau sakant, tarp patologinių jų atmainų - tarp islamiškojo fundamentalizmo ir vakarietiškos globalizacijos. Šių konfliktų padariniai nenuspėjami.

Natūraliai kyla klausimai, kokią poziciją užima Lietuva šioje situacijoje ir ką ji gali nuveikti, būdama tarp didžiųjų galybių nykštukas tiek teritorijos dydžiu, tiek ekonominiu ir kariniu potencialu. Daugelis mano, kad mažiesiems nedera kištis į didžiųjų reikalus, nes pirmiausia jie nukentės.

Tačiau Lietuvos jaunimas taip nemanė 1941 m. rengdamas sukilimą prieš sovietinius okupantus ir 1944 m. stodamas į partizaninę kovą prieš vieną iš didžiausių pasaulio galybių - sovietinę imperiją. Lietuvos jaunimas neapsiriko. Ateitis gebės įvertinti šį Lietuvos indėlį sutriuškinant blogio imperiją.

Istorijos faktai rodo, kad indėlio dydis į žmonijos pažangą nepriklauso nuo jį įnešusios tautos dydžio. Atidžiau panagrinėję pamatysime, kad balansas dažnai yra mažųjų naudai. Ryškiausias pavyzdys - maža žydų tauta. Jos pranašai skelbė, kad žydai yra Dievo išrinktoji tauta, iš kurios turi gimti žmonijos Išganytojas. Prisiėmę išrinktosios tautos misiją, žydai įnešė vieną iš didžiausių indėlių į žmonijos pažangos raidą: krikščionybė, kilusi iš žydų tautos paveldo, suteikė žmogaus vertei naują sampratą, sukūrė dinamiškiausią visuomenę - Vakarų civilizaciją. Istorijos vadovėliuose minimos ir kitos tautos, konstruktyvių idėjų ir pažangos skleidėjos. Pavyzdžiui, graikai padėjo pagrindus šiuolaikiniam mokslui ir menui, romėnai išstobulino valstybės organizavimą, vikingai sukūrė prekybos ir komunikacijų sistemą, apimančią visą tuometinį pasaulį. Tos tautos nebuvo gausios, bet jų indėlis į civilizaciją - labai reikšmingas.

Savotiškas fenomenas buvo ir lietuvių tauta, kuri, siekdama išlaikyti savo paveldą, atlaikė teutonų ekspansiją iš Vakarų ir mongolų - iš Rytų. Viduramžių pabaigoje ji buvo sukūrusi vieną iš galingiausių Europos valstybių. Patekusi vergijon ji gebėjo ne kartą vėl prisikelti. Ypač įspūdinga buvo Sąjūdžio veikla, parodžiusi naują tautų išsivadavimo kelią. Ji Lietuvai atnešė ne tik nepriklausomybę, bet ir didžiulį politinį kapitalą.

Deja... Sąjūdžio įgytu kapitalu Lietuvos politikai nesugebėjo pasinaudoti. Šių eilučių autoriui teko garbė dalyvauti Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo proga 1990 m. kovo mėn. surengtame iškilmingame sambūryje, kuris vyko Čikagos lietuvių centre Market Parke. Be lietuvių, jame dalyvavo ir gausus būrys Lietuvos draugų, sveikinusių lietuvių ryžtą atkurti nepriklausomą valstybę. Vieno iš jų - Čikagos arkivyskupo kardinolo Josepho Bernardino pasakyti žodžiai buvo labai reikšmingi ir įsimintini: „Dievas Lietuvai suteikė didelę malonę - skleisti laisvės ir demokratijos šviesą Sovietų Sąjungos tautoms“. Šiuose žodžiuose slypi gili mintis, su kokiomis nuostatomis lietuviai turi įsijungti į pasaulio tautų bendriją: ne tik griauti blogio imperiją, bet ir prisidėti prie to, kad jos vietoje iškylančios valstybės įgytų žmonišką veidą. Tai misijai vykdyti nereikėjo ypatingų žygdarbių: užteko parodyti pavyzdį, kaip iš totalitarinės sistemos pereiti prie demokratijos. Nors visas pasaulis žavėjosi lietuvių pasirinkta strategija

griaunant sovietinės imperijos pamatus, tačiau savo valstybės atkūrimo reikaluose lietuviai galėjo rodyti tik neigiamą pavyzdį. Todėl baltarusiai, išvydę, kokią „laisvąją rinką“ kuria lietuviai, rinkosi Lukašenką. (Tik po trylikos metų prezidentas Valdas Adamkus, vienas iš minėto sambūrio dalyvių, ryžosi vykdyti Lietuvai skirtą misiją - talkino ukrainiečiams, pasirinkusiems demokratijos kelią.)

Modernios valstybės kūrimui lietuviai turėjo ir teorinius pagrindus, ir gerų pavyzdžių. Lietuvių fronto bičiulių 1955 m. JAV paskelbtoje studijoje - svarstymuose apie valstybės pagrindus „Į pilnutinę demokratiją“⁴ - pateikiami samprotavimai, kaip turi būti atkuriamą valstybė, kad ji veiksmingai tarnautų žmonėms, siekiantiems dvasinės ir materialinės gerovės. Šie samprotavimai atspindi daugelio Lietuvos šviesuolių mintis ir idėjas, suformuluotas filosofo dr. Antano Maceinos ir teisininko Vytauto Vaitiekūno. Jų teiginiais pasinaudojo ir kai kurie Atgimimo politikai, rengę valstybės atkūrimo ir valdymo programas. Deja, jų pastangos buvo užgožtos politinių demagogų. Panašiai buvo ignoruojama Vakarų Vokietijos politikų ir mokslininkų pagalba rengiant ekonomikos reformą. Buvo gaunama išsami informacija apie socialinės rinkos ekonomikos programą, kurią sukūrė Vokietijos krikščionys demokratai, remdamiesi savo mokslininkų darbais ir Katalikų Bažnyčios socialiniu mokymu. Šios programos įgyvendinimas 6-ojo dešimtmečio pradžioje padarė *vokiečių ekonomikos stebuklą*: nugalėtoji karo suniokotoji Vokietija per trumpą laiką tapo viena labiausiai klestinčių pasaulio šalių. Vokietijos patirtimi pasinaudojo daugelis valstybių, ieškodamos būdų, kaip spręsti socialines ir ekonomines problemas. Ir jos darė naujus „ekonomikos stebuklus“. Tai - Japonija, Taiwanas, Singapūras, Airija...

Tačiau tarp jų nerandame nei Lietuvos, nei kitų buvusio sovietinio bloko šalių. Kai vokiečiai sėkmingai vykdė ekonomikos reformą, šios šalys komunistinės propagandos buvo įtikintos, kad *vokiečių ekonomikos stebuklas* - ne vokiečių pastangų, o Maršalo plano sėkmė, todėl jos buvo nuteiktos ieškoti kitokių būdų reformoms. Žlugus mitui apie „šviesų komunizmo rytojų“, Rusijos ir Čekoslovakijos reformatoriai, verždamiesi į „kapitalizmo rytojų“, pasirinko vedlius iš *Čikagos ekonomikos mokyklos*. Šie pasiūlė tariamai patrauklų būdą, kaip iš „socialistinės“ ūkio sistemos

⁴ Į pilnutinę demokratiją. Svarstymai apie valstybės pagrindus, - Į *laisvę*, 1954-1955, Čikaga: LFB studijų biuras. Antroji laida -Į *laisvę* fondo Lietuvos filialas, 1992.

grįžti į „kapitalistinę“, būtent - daryti atvirkščiai, nei darė bolševikai, t.y. valstybės valdomą turtą išdalyti privatiems savininkams.

Šiuo būdu susižavėjo ir jį „tobulino“ Lietuvos ūkio reformatoriai. Kadangi privatizuotino turto didžioji dalis buvo sukurta sovietmečiu ir jis niekuomet nebuvo privačių savininkų nuosavybė, buvo nuspręsta šio turto 70 procentų išdalyti per investicinius čekius visiems pilnamečiams Lietuvos piliečiams. Tačiau prasidėjus čekinei privatizacijai, paaiškėjo, kad kuriamas ne „liaudies kapitalizmas“, bet „džiunglių ekonomika“. Prigijęs žargonas „prichvatizacija“ (iš rusų k. *prichvatit* - grobti) gana tiksliai nusakė šios reformos esmę.

Grumtynės dėl turto išsidalijimo sukėlė katastrofišką Lietuvos ūkio griūtį: nuo reformos pradžios iki lito įsitvirtinimo 1993 m. pabaigoje bendras vidaus produktas (BVP) sumažėjo 45 procentais (panašiai kaip Vokietijoje per visą karą ir pokarį). Katastrofos išvengta todėl, kad, atstatydinus Gedimino Vagnoriaus vyriausybę, buvo pasirašytas su Tarptautiniu valiutos fondu memorandumas, įpareigojantis sustabdyti dirbtinai didinamą infliaciją.

Minėtu laikotarpiu ūkio nuosmukis Lietuvoje buvo daug didesnis nei Latvijoje ir Estijoje, nors ten politinė situacija buvo kur kas sudėtingesnė dėl rusakalbių gyventojų dalies priešiško požiūrio į nepriklausomybę. Svarbiausia priežastis, dėl kurios taip nesisekė lietuviams, buvo ta, kad Lietuvos politikų sąmonę ir sąžinę buvo užgožusi griovimo ir „prichvatizavimo“ aistra. Jie neklausė nei blaivaus tautos šviesuolių, nei jos draugų balso, todėl greit užkibo ant masalo, kurį pakišo Lietuvos priešai. Pastarieji veikė labai gudriai ir klatingai, keršydamai už tai, kad lietuviai pirmieji ėmėsi griauti sovietinę imperiją, taigi ir už Birželio sukilimą.

Gobšumo apakintų politikų sukurpta „ekonomikos reforma“ ne tik sugriovė šalies ūkį, bet ir supriešino tautą. To supriešinimo padariniai išryškėjo visuose visuomeninio gyvenimo sektoriuose: socialiniame - didžiule nelygybe, ekonominiame - gamybinio potencialo iššvaistymu, kultūriniame - bejėgiškumu priešintis pseudokultūros antplūdžiui, politiniame - nepasitikėjimu valdžios institucijomis ir pačia valstybe. Iki šiol Lietuvos valstybė ir visuomenė negali atsipeikėti nuo šių padarinių.

Nors dėl savos valiutos įvedimo 1993 m. ir kibų priemonių ūkio griovimas buvo sustabdytas, o nuo 2001 m. atsidūrėme tarp šalių, pirmaujančių ekonomikos augimo tempais, vis dėlto 2005 metais dar nebuvo pasiekę 1989 metų BVP lygio. Nepaisant to, kad daliai gyventojų gyvenimo kokybė pagerėjo, keleriopai didesnė dalis gyvena skurdžiau nei sovietmečiu. Todėl

daugelis nuskurdėlių Lietuvos valstybės nelaiko vertybe. Į barikadas jie nesiteikia todėl, kad valdžia netrukdo jiems svaigintis alkoholiu ir kad daugelis gauna paramos iš giminaičių, uždarbiaujančių kitose šalyse. Tačiau emigracija - ne tas kelias, kuriuo eidami išsivaduosime iš skurdo vergijos. Atvirkščiai - veikliausių ir gabiausių žmonių praradimas Lietuvos ūkį gali sužlugdyti taip, kad jį išgelbėti nuo katastrofos nepajėgtų nei dabartinių politikų pastangos, nei Europos Sąjungos (ES) fondai, ypač jei jie būtų neracionaliai naudojami.

Kaip tinkamai panaudoti ES fondus, vaizdžiai pasako bendrovės „Fermentas“ mokslo direktorius, Partnerystės pažangos premijos laureatas profesorius Arvydas Janulaitis: „Svarbiausia - protai. Galiu pasakyti taip: dabar pasaulyje iškyla grumtynės dėl protų. Tad jeigu dabar nepasirūpinsime *žinių visuomenės* kūrimu, neištengsime sustabdyti emigracijos. Gabiausi žmonės emigruos, kadangi tėvynėje jie negalės tikėtis darbo ir atlygio, atitinkančio jų intelekto pajėgumą. Todėl dabar Lietuva sprendžia savo likimo klausimą: ar taps modernia žinių ekonomikos šalimi, ar liks sezoniško turizmo, migrantų ir korupcijos kamuojamu Europos užkampiu“⁵.

Pažvelkime, kas vyko ir vyksta Europoje, į kurią nukreiptos mūsų viltys. Iškilus grumtynėms dėl protų, formuojasi naujusias Vakarų civilizacijos raidos tarpsnis, kuris net neturi visuotinai priimto pavadinimo (*žinių visuomenė, žinių ekonomika, mokslo era* ir kt.). Šį procesą galima įvardyti kaip vertybių revoliuciją, kuri verčia prieš pusę tūkstančio metų susidariusią istorinę formaciją, įgavusią Naujųjų amžių pavadinimą. Šios formacijos pradžia siejama su pokyčiais tuometinėje Europos visuomenėje, iš kurių svarbiausias - didėjantis materialinės gerovės poreikis. Jį tenkinti ėmėsi veiklūs žmonės, nuvertę feodales santvarkas ir sukūrę valstybes, pajėgias grumtis ne tik dėl teritorijų, bet ir dėl gamtinių išteklių, dėl kapitalo, dėl rinkų. Grumtynės reiškėsi įvairiais pavidalais: nuo apsitvėrimo muitų sienomis iki pasaulinių karų. Šios sistemos padarinys - Antrasis pasaulinis karas - kirto lemiama smūgi pačiai sistemai, o „šaltasis karas“ galutinai ją pribaižė. Nors grumtynės tebevyksta (šiuo metu dėl naftos, dėl įtakos sferų), tačiau ne jos lems trečiojo tūkstantmečio visuomenės raidą. Ją lems varžybos dėl intelekto produkcijos, dėl žmogaus kūrybinių galių realizavimo.

Ar šiose varžybose bus išryškintos ir įtvirtintos vertybės, lemiančios žmonijos pažangą? Ar besiformuojanti susivienijusios Europos visuomenė

⁵ Pokalbis su prof. A.Janulaičiu, - *Lietuvos rytas*, 2006, Nr. 58.

atliks savo misiją sėkmingai vadovauti Vakarų civilizacijos plėtrai? Pradžia padaryta: vienijasi Europa - Vakarų civilizacijos lopšys. Vis dėlto ir šiame vyksme kyla neigiamų reiškinių. Didžiausią nerimą kelia tai, kad rengiant ES Konstitucijos projektą, laimėjo globalizacijos šalininkai, iš kurių ryžtingiausiai veikė Prancūzijos politikai. Jie išreikalavo, kad Konstitucijos preambulėje nebūtų paminėta krikščionybė ir jos vertybės. Tačiau prancūzų visuomenė pasirodė esanti toliaregiškesnė: referendumu atmetė pateiktą Konstitucijos projektą. Tą patį padarė ir olandai. Reikia tikėtis, kad šių ir kitų šalių visuomenė pašalins tokius politikus, kurie ne tik nepaiso visuomenės siekių, bet ir nesuvokia, kas yra tikrasis žmonijos pažangos šaltinis.

Grijkime prie situacijos Lietuvoje. Peržvelgę daugelio metų visuomenės nuomonės tyrimų rezultatus, matome, kad pasitikėjimą Vyriausybe reiškia vidutiniškai tik kas penktas apklausų dalyvis, Seimu - kas dešimtas, partijomis - kas dvidešimtas, o nepasitiki šiomis institucijomis absoliuti dauguma. Tokie neigiami vertinimai laikosi gana pastoviai, nors jau ne kartą keitėsi ir Vyriausybės, ir Seimo dauguma, ir valdančiųjų partijų spektras. Šią padėtį galėtume vaizdžiai apibūdinti perfrazuotu posakiu iš Šekspyro tragedijos *Hamletas*: „kažkas yra sutrūniję Lietuvos valstybėje“. Tas „kažkas“ - atkuriamos valstybės socialiniai ir ekonominiai pamatai, kurie buvo dedami iš praeities nostalgijos, nuvalkiotų liberalizmo tauškalų ir bolševikiško agresyvumo. Jais grindžiant valstybę, valdžia, o ypač jos skirstomi ES fondai, tapo pasipelnymo šaltiniu, iš kurio po kiekvienų rinkimų naujieji politikai ir jų bičiuliai vis įžulčiau siekia sau naudos. Tiems politikams visai nerūpi Lietuvos ateitis ir jos vaidmuo kuriant tobulesnį pasaulį - žinių visuomenę. Prof. A.Janulaitis taip apibūdina jų veiklą: „Pamirštama, kokių tikslų siekiama ES pinigais... Iš JAV analitikų parengtos studijos matome, kad šalys, kurios nespės į žinių ekonomikos traukinį, bus kamuojamos korupcijos, masinės emigracijos, jose įsigalės klanai. Ar Lietuvoje tai jau nevyksta?“

Nors atsakymas į šį klausimą būtų teigiamas, bet negalima sakyti, kad padėtis Lietuvoje jau yra beviltiška. Nėra ji blogesnė nei ES senbuvėse. Šį teiginį galima paremti tokiais pavyzdžiais. 2006 metų pavasarį Prancūzijoje vykusios studentų ir jaunimo riaušės parodė, kad ir Prancūzijoje „kažkas yra sutrūniję“. Ten tas „kažkas“ - vyraujanti politinio elito ideologija. Nors amžių eigoje keitėsi tos ideologijos atspalviai ir skelbėjai (enciklopedininkai, jakobinai, liberalai, socialistai, globalistai), vis dėlto išliko nepakitęs svarbiausias jos bruožas - nepakantumas krikščionybei. Minėtos jaunimo riaušės gali būti preliudija į esminius pokyčius Prancūzijos visuomenėje. Tik neaišku, kaip Prancūzijos politikai bus išjudinti iš ideologinio sustaba-

rėjimo, kada tai įvyks ir kokių permainų sulauksime. Kitas pavyzdys - Vokietija. Čia krikščionybei priešiška ideologija ir jos antstatas - nacizmas patyrė ne tik fizinį, bet ir idėjinį sutriuškinimą. Todėl Vokietijos krikščionys demokratai galėjo netrukdomai vykdyti savo programą - daryti *vokiečių ekonomikos stebuklą*. Deja, apsvaigę nuo sėkmės, vokiečiai prarado veržlumą, įsivyravo stagnacija. Nors Berlyno sienos nugriovimas buvo didelis vokiečių laimėjimas, tačiau buvusioje VDR jiems nepavyko padaryti naujo ekonomikos stebuklo. Krikščionis demokratų pakeitę socialdemokratai ir „žalieji“ tęsė stagnacinę politiką. Mažai kas pasikeitė ir po pernykščių rinkimų: krikščionė demokratė Angela Merkei, tapusi kanclere, negavo mandato vykdyti jos partijos numatytas reformas, nes turi dalytis valdžia su socialdemokratais. Matyt, vokiečių politinį elitą tenkina dabartinė padėtis, užtikrinanti, kad Vokietija ilgai išliks ekonomiškai stipriausia ES narė. Panaši padėtis kaip Prancūzijoje ir Vokietijoje yra ir kitose ES senbuvėse: ir čia politikai rūpinasi daugiausia vienadieniais reikalais, ignoruodami bręstančius savo šalių visuomenės pokyčius.

Naujosios ES narės, tarp jų ir Lietuvai, tenka ne tik gydytis komunistinių režimų padarytas žaizdas, bet ir taisyti savų politikų klaidas. Todėl iki šiol šių šalių dalyvavimas ES veikloje daugiausia apsiribojo pastangomis išsiderėti didesnius paramos fondus, kad galėtų sumažinti socialinį ir ekonominį atsilikimą. Vis dėlto ES naujokės prieš senbuves turi ir pranašumų: jose gyvenimas mažiau sustabarėjęs, visuomenė daug imlesnė socialiniams ir politiniams pokyčiams, o svarbiausia - didesnė dalis jaunimo savo ateitį sieja su mokslo žiniomis: Lietuvoje, Lenkijoje, Vengrijoje aukštojo mokslo siekia du trečdaliai akademinio amžiaus jaunimo, o ES senbuvėse - apie pusę. Bręstančioje vertybių revoliucijoje mokslas ir mokslo žinios iškyla kaip svarbiausia vertybė. Tai supranta minėtų šalių jaunimas. Deja, mūsų politikai dar gyvena praeities iliuzijomis. Todėl nenuostabu, kad taip katastrofiškai yra smukęs pasitikėjimas ne tik dabartiniais politikais, bet ir politine infrastruktūra: beveik kas antras visuomenės nuomonės apklausų respondentas nurodo, kad nebalsuotų už jokią politinę partiją. Svarbiausia nepasitikėjimo partijomis priežastis yra ta, kad nė viena iš jų nėra orientuota į vertybes, kurios lemia mūsų ateities sėkmę.

Pradėję valstybės atkūrimą, turėjome tuoj pat apsispręsti, kokių vertybių mes siekiame ir kaip kuriama valstybė padės jas įgyvendinti. Jei to nepadarėme prieš 15 metų privalome skubiai daryti dabar. Senovėje tautoms patekus į krizines situacijas iškildavo jų pranašai, kurie skelbdavo tikrąsias vertybes ir taip sutelkdavo žmones kovoti su ištikusiomis negandomis.

Mūsų laikais pranašų vaidmuo skirtas mokslininkams. Matyt, dėsninga, kad ir Lietuvos persitvarkymo sąjūdis gimė Lietuvos mokslų akademijoje. Dėsninga ir tai, kad Sąjūdis, išsprūdęs iš akademinės aplinkos, negebėjo atlikti savo misijos - sukurti valstybę, kuri padėtų tautai išsivaduoti iš nepilnavertiškumo jausmo ir įsijungti į XXI amžiaus kūrėjų gretas. Nepilnavertiškumas reiškiasi tuo, kad piliečiai, ypač jaunimas, savo valstybės nelaiko vertybe, todėl ir savo ateities nebesieja su ja. Todėl iškyla klausimas, ar ateinančioms kartoms bus reikalinga Lietuvos valstybė. Atsakymą į šį klausimą gali duoti tik dabartinis Lietuvos jaunimas savo apsisprendimu. Šis apsisprendimas turi būti aiškus, paremtas protu, jausmais ir tikėjimu.

Pirmiausia, politinių partijų ir valstybės programos turi būti orientuotos į ateities, bet ne į praeities vertybes.

Antra, jaunimas turi suvokti, kad Lietuvos valstybė yra vertybė, kurios niekas negali pakeisti, nes ji saugo ir puoselėja unikalią lietuvių kultūrą, kuri turi ne tik gilią šaknį praeityje, bet savo veržlumu yra nukreipta ir į ateitį.

Trečia, asmenybė gali suklestėti ir atrasti gyvenimo prasmę tik toje kultūrinėje terpėje, kurioje ji brendžia. Tiesa, galima daug pasiekti gyvenant ir svetimoje šalyje, bet jausmai visuomet išliks Tėvynėje, nes ji yra vienintelė ir nepakeičiama.

Ketvirta, Lietuvos jaunimas, stodamas į kovą su tarpstančiu blogiu, gali remtis ankstesnių kartų jaunimo pavyzdžiu. Šią kovą yra pašventinęs didvyrių kraujas, pralietas kovose dėl amžinųjų idealų.

Mūsų 1941 metų Birželio sukilimo dalyvių ir liudytojų pareiga - iškelti šiuos idealus ir prisiminti tuos, kurie dėl jų aukojosi. Privalome daryti visa, kad dabartinis jaunimas šiais idealais grįstų savo gyvenimo prasmę.

Įteikta 2006 m. rugpjūčio mėti.

THE UPRISING OF JUNE 1941 AND ITS IMPORTANCE FOR THE DEVELOPMENT OF LITHUANIA'S STATE IDENTITY

Jonas Algirdas Antanaitis

Summary

The article reviews the problems of the formation of Lithuania's state identity from the first Soviet occupation until the present time. It evaluates the importance of the uprising of June 1941. There is a brief presentation of the declared values

of Christianity on the basis of which the most dynamic society in the history of man - Western civilization - was formed. Lithuanians accepted Christianity, integrated into Western civilization. However, not only the unfortunate occupations (especially the Soviet one) but also the mistakes made by the political figures after independence was restored by ignoring the ideas of Lithuania's enlightened persons (dr. Antanas Maceina and others) concerning the formation of the state which were rooted in the social teachings of the Catholic Church impeded the development of Lithuania's state identity. The social political situation in Western Europe and our opportunities to integrate into the European Union are analyzed. Attention is directed toward the revolution of values maturing in the development of Western civilization and forming a new phase in Western civilization - the news society, the era of science. Lithuanian statesmen face the challenge of joining these historical activities in time. Ignoring past failures, Lithuania has a good opportunity to do this; its society is dynamic, its youth is actively pursuing higher education. Today, it is very important for Lithuania that its youth should seek the values on which the progress of man is based. There is a good example for this - the determination of the participants in the uprising of 1941.

Jonas Algirdas Antanaitis - inžinierius.

Lietuvos 1941 m. birželio 22-28 d. sukilėlių sąjunga, Fabijoniškių g. 3-9, Vilnius, LT-07130.